

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Litere
Departamentul de limbi și literaturi slave

Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea

Anul III, nr. 1/2014

Editori

Katalin Balázs

Ioan Herbil

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2014

Redactor: **Ioan HERBIL**

Coperta: **Patricia PUȘCAȘ**

Tehnoredactare computerizată: **Mihaela HERBIL**

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. **Liudmyla TKACH**

Universitatea „Yurii Fedkovici”, Cernăuți, Ucraina

Prof. univ. dr. **Marius I. OROS**

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România

Editură acreditată CNCS – B

© Autorii, 2014

ISSN 2284-9270

Colectivul de redacție:

Departamentul de limbi și literaturi slave:

Lector dr. **Katalin Balázs**

Telefon: 0264/534898, int. 5591

e-mail: balazskaty@yahoo.com

Lector dr. **Ioan Herbil**

Telefon: 0264/534898, int. 5560

e-mail: ivanherbil@yahoo.com

Lucrare finanțată de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

CUPRINS

Prefață / Preface..... 9/11

Lucrările Simpozionului /*Proceedings of the Symposium*

Lingvistică / *Linguistics*

NINA GUIVANIUK (Ucraina), <i>Я-висловлення в художній мові письменника: структурно-семантичні та комунікативні параметри</i>	13
LARISA RATSIBURSKAYA (Rusia), <i>Синтагматика морфем в словообразовательных неологизмах современной русской речи</i>	23
EWA STRAŚ (Polonia), <i>Традиционное и новое в русском и польском языковом представлении ангела</i>	27
ION ROBCIUC (România), <i>Etimologii slave (ucrainene) în Dicționarul Etimologic al Limbii Române (DELR)</i>	37
LIUDMYLA TKACH (Ucraina), <i>Актуальні проблеми зіставного вивчення церковнослов'янізмів у сучасних українській та російській літературних мовах</i>	41
MIHAILO KONDOR (Ucraina), <i>Зі спостережень над мовою документів Свято-Михайлівського золотоверхого монастиря в Кисві</i>	52
GUSTAW MICHAŁ AKARTEL (Polonia), <i>Denominarea individului după preferințe și deviații sexuale în sociolecte ruse și polone</i>	61
NIKOLETTA HOLOVACH (Ucraina), <i>Румунізми в реєстрі лексикографічних джерел української мови кінця XIX – першої половини XX ст.</i>	71
IOAN HERBIL (România), <i>Hipocoristice și diminutive la ucrainenii din Maramureș</i>	77
LARA KUCHURIAN (Ucraina), <i>Варіантність синтаксем в українських перекладах того самого тексту (на основі модифікаційних співвідношень)</i>	88
DORIN-IOAN CHIRA (România), <i>Elemente slave în vocabularul limbii engleze</i>	97

IRINA KEVLIUK (Ucraina), <i>Прараматические особенности функционирования соматических фразеологизмов в текстах публицистического стиля (на примере фразем с компонентом око / глаз)</i>	109
CRISTINA SILAGHI (România), <i>Frazeologisme ucrainene ce conțin lexeme referitoare la părți ale corpului omenesc</i>	116
TETIANA HUTSULIAK (Ucraina), <i>Еволюція метафорично-образного вживання лексики сонце в мовній картині світу українців</i>	124
TETIANA KADOLO (Rusia), <i>Способы номинации в эмпоретимах города Абакана</i>	134
SVETLANA SHABAT-SAVKA (Ucraina), <i>Когнітивні виміри комунікативної інтенції: категорія мовця</i>	141
OLHA KATSIMON (Ucraina), <i>Ідеологічні конотації запозиченої лексики в українських словниках слів іниомовного походження</i>	149
ADRIAN CHIRCU (România), <i>Oboseala la români. Influența slavă asupra limbii române, pe baza ALR I, I și ALRM I, I (hărțile 102 și 140: sânt obosit 'je suis fatigué')</i>	158
KATERYNA KARUNYK (Ucraina), <i>Юрій Шевельов про статус і завдання історичної діалектології</i>	173
MARIANA YAREMII (Ucraina), <i>Історичні аспекти зіставного вивчення лексики релігійно-церковної сфери в українській та російській мовах (на матеріалі „Російсько-українського словника” М. Уманця і спілки)</i>	183
Cultură și literatură / Culture and Literature	
SNIZHANA ZHIHUN (Ucraina), <i>Неореалізм: українська й російська версії сучасного наукового осмислення</i>	195
GULNAR SHOMANOVA (Kazakhstan), <i>Нарративная стратегия автора в системе оппозиций «свой / чужой» в «Записных книжках» Венедикта Ерофеева</i>	203
RAMEL GAFAROV (Rusia), <i>Дворянская девушка в литературной традиции XVIII-XIX вв.</i>	211
SVETLANA KYRYLIUK (Ucraina), <i>Человек в черно-белом „кадре” украинской прозы начала XX века</i>	219
DIANA TETEAN (România), <i>Мир стихий в творчестве Константина Бальмонта</i>	231

ELIUKINA DINARA (Kazakhstan), <i>Ужвоє слово как об'єкт и способ деконструкції в романі А. Терца «Прогулки с Пушкиным»</i>	242
ALISA MENSIII (Ucraina), <i>Місто як екзистенційна проблема у повістці М. Коцюбинського та Г. Михайличенка</i>	249
MIHAELA HERBIL (România), <i>Aspecte ale prezenței elementului ucrainean în lexiconul povestirilor lui N.V. Gogol</i>	259
LILIUMYLA BONDAR (Ucraina), <i>Образ зрителя в драматургии Ярослава Верещака</i>	267
CECILIA MATICIUC (România), <i>„Underground-ul” lui V. Makanin – o lume a libertății interioare</i>	277
SOFIA AZOVTSEVA (Ucraina), <i>Вплив польських традицій на становлення проповіді в українській літературі другої половини XVII ст. (на прикладі проповідей Антонія Радивиловського)</i>	285
KARLYGASH BOKAEVA (Kazakhstan), <i>Поэтика недоговоренности и реминисценции как источник акмеизма в цикле О. Мандельштама «Камень»</i>	291
CLAUDIA CHIRCU-BUFTEA (România), <i>Dostoievski recitat de Mircea Eliade</i>	296

Dialog intercultural / Intercultural Dialogue

MIHAELA MORARU (România), <i>Rusia în oglindă (reflectarea realităților rusești în literatură și artă)</i>	303
JERZY KOWALEWSKI (Ucraina), <i>Idea kształcenia międzykulturowego na przykładzie projektu Jestem stąd!</i>	313
SERGHII VAKULENKO (Ucraina), <i>Manualul de logică al lui Friedrich Christian Baumeister și rolul său în dezvoltarea limbajului științific în țările Europei de Est</i>	325
KATALIN BALÁZS (România), <i>Locul și rolul unităților stabile complexe în formarea competenței de comunicare</i>	336
EMIL DUMITRU (România), <i>Формирование интегративных компетенций обучающихся на основе модульных программ обучения русскому языку</i>	342
OLENA KULBABSKA (Ucraina), <i>Імпліцитні способи репрезентації нової інформації в художньому тексті</i>	348
OLENA MATUSHEK (Ucraina), <i>Теорія гостроти розуму і проповіді Лазаря Барановича</i>	358

ЕВОЛЮЦІЯ МЕТАФОРИЧНО-ОБРАЗНОГО ВЖИВАННЯ ЛЕКСЕМИ *СОНЦЕ* В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ

Тетяна Гуцуляк

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Україна
t.gutsuliak@gmail.com

Abstract. *Evolution of Figurative and Metaphorical use of the Lexeme „Sun” („Sonce”) in the Language View of the World of Ukrainians. The features of figurative and metaphorical functioning of the lexeme „sun” („sonce”) at different time intervals are analyzed. Texts of Ukrainian literature from „Slovo o polku Igorevim” to the most recent time are covered. Operation of the same metaphorical models for a long time is demonstrated. It was established that the formation of figurative and metaphorical content of lexeme „sun” („sonce”) is associated with the influence of the Christian tradition portrait and ancient mythological ideas of Ukrainians about the world.*

Метафора завдяки своїй когнітивно-мовній природі присутня на всіх етапах становлення мисленнєво-пізнавальної діяльності людини і в такій спосіб відображає ті еволюційні зміни, яких зазнають мова та мислення в процесі історично-культурного й соціально-економічного розвитку суспільства.

Будучи одним із важливих засобів формування мовної картини світу, метафора постає як модель (схема) вербалізації понять, пов'язаних з основними цінностями певної культурної спільноти.

Особливе місце в мовній картині світу українців відводимо залученню в процесі метафоризації лексем на позначення навколишнього світу, зокрема *небесних світил* (сонця, місяця, зірок). Їхнє образне вживання у текстах української літератури, починаючи від найдавніших писемних пам'яток, засвідчує функціонування впродовж тривалого часу однакових метафоричних моделей сприйняття небесних світил. Це в свою чергу підтверджує вже висловлену В. Гаком думку про те, що подібність образів і паралелізм у метафоричних перенесеннях проявляються в просторі й часі, а саме на різних етапах розвитку відтворюються ті самі перенесення в межах однієї групи мов і навіть окремої мови [4: 21]. Еволюційні зміни, якими супроводжується розвиток мовної системи упродовж тривалого історичного відтинку часу, позначені дією багатьох як внутрішньомовних та позамовних чинників. На думку М. Маковського, основною формою існування та рушійною силою еволюції лексико-семантичної системи (й інших мовних підсистем), а також окремих її елементів є їх постійне відтворення (повторення, репродукування). Це знаходить своє відображення у визначальних для розвитку мови законах *спадковості* та *міцливості* [10: 12-13].

Метафорично-образне вживання назв небесних світил фіксуємо вже в

у княжій добі, зокрема в „Слові о полку Ігоревім”, а також у риторичних джерелах та у творах української літератури різних часів княжої доби. За спостереженнями В. Андріанової-Перетц, „в руській літературі метафори „сонце” (з похідними – „зоря”, „промені” і т. ін.), „місяць”, належать до найбільш поширених. Ці метафори руський книжник використовував у випадку уснопестичного застосування, і з частого використання в біблійно-християнській літературі” [1: 20].

Так, автор найдавнішої української пам’ятки княжої доби XII ст. „Слова о полку Ігоревім” лексему *сонце* зазвичай використовує з образно-метафоричним чи символічним змістом. Насамперед це небесне світило пов’язане магічними силами – впливати на хід подій. Затемнення сонця є символом небезпеки: „Тоді Ігор глянув на світлєс сонце й побачив: від нього тьмою всі його воїни вкриті. ... Тоді вступив Ігор князь в золоте стремєно і поїхав по чистому полю. ... Сонце йому тьмою путь заступало; ніч, і тьма тьми йому грозою, птиць збудила...” (Слово: 51).

Як до небесного володаря звертається до сонця Ярославна: „Світлєс і гарячє світлєс сонце! Всім тепле і красне еси! Чому, Господице, простерло ярчєчі промені свої на воїнів лади, в полі безводнім спрагою їм луки звело, тьмою їм сайдаки стягло?” (Слово: 66). Вживання таких метафор виражає особливості світогляду автора твору й підводить до тих джерел, що могли послужити підґрунтям появи метафоричних образів.

Загалом наукові розвідки, присвячені трактуванню так званих „темних місць” пам’ятки, особливостей її мови, містять різні погляди дослідників стосовно джерел образно-виражальних засобів твору. Так відомий український культурний діяч і передусім мовознавець І. Огієнко вважав, що автор „Слова” вже не був поганином, а був „тим християнином, у душі якого вищим спокоїло вживалися стародавні вірування з повими, цебто, в нього було так зване двовірство. Для автора „Слова” все „довкілля живе й бере свій уліч, як злий чи добрий дух. Він глибоко й істотно вірить у пророцтва свого юнкілья – у затьми, у крики пташині й звірині, у сні. ... Сонце для нього живе й грізне, як живі для Глібови всі природні стихії” [12: 36-37]. І хоч І. Огієнко вважав, що саме під „впливом „Слова” й багатьох подібних творів поставала й наша народна поезія” [12: 110], він підтверджував її існування ще до часу написання твору: „Церква наша вже в XI-м віці бореться з народними поетичними піснями, а це вказівка, що вони були, а коли були, то не церковною ж мовою... Ці пісні співалися й на княжому дворі” [11: 88]. Подночас І. Огієнко, як справжній знавець текстів Біблії гебрейською і грецькою мовами, з яких сам перекладав цю Святу Книгу, аргументовано доводить, що „Слово” – це книжний твір і використані в ньому риторично-поетичні засоби відомі й по інших творах XI-XII віків, зокрема „знаходимо багато однакового і з книжністю болгарською, і з книжністю візантійською” [12: 110]. Віршовані місця „Слова”, за спостереженнями мовознавця, написані тим же стилем поетичних Біблійних Книг. „Біблійні Книги: Йова, Псалтир,

Пісня над Піснями, Приповістки (Еклезіяєт), Книги Пророки писані стародавніми єврейськими віршами, заснованими ... на синхронічному паралелізмі..." [12: 123].

Проте є й інші погляди на природу поетичних образності „Слова“, зокрема, висловлені С. Гординським: автор пам'ятки взяв собі за основу „різні поетичні засоби, образи, епітети, інтонації з народної поезії, – але на тій основі виткав свою власну поетичну ткань”. Опіраючись на попередні праці В. Перетца, М. Максимовича, С. Гординський підводить до того, що „ми народної поезії часів „Слова” безпосередньо не знаємо, але маємо півку пісень обрядового характеру, в яких, незважаючи на всі зміни, збереглися відгуки княжої доби – навіть старішої за саме „Слово о Полку”. Свого часу Веселовський виказав, як це творчість однієї верстви, княжо-дружинної, перейшла в другу верству – хліборобську і, затримуючи в основі старі елементи, перетворила їх для своїх потреб” [5: 18-19].

Така розбіжність поглядів, мабуть, пов'язана з тим, що підґрунтям язичницького й християнського світосприйняття є та сама міфологічна основа, що зумовлює наявність спільних (базових) образів, змістове наповнення яких залежить від певного типу культури. Тому найбільш вдало формування поетичного стилю часу Київської Русі визначила В. Андріанова-Перетц: „Наявність у свідомості давньоруського книжника зразків народнопоетичного використання метафор – сонце, місяць, зірка полегшувало йому засвоювати аналогічні метафори книжної біблійно-візантійської літературної мови й надихало до цього” [1: 25]. Найміцніше вкорінилися такі біблійні метафоричні формули, що знаходили собі підґрунтя в системі поетичних символів народної поезії [1: 14].

Саме Біблія, на думку дослідниці, є першоджерелом метафори **смерть, нещастя – затемнення небесних світил**. Уже у Старому Завіті розповіді про смерть супроводжуються описом незвичних явищ природи, що знаменують нещастя або виражають скорботу природи з цього приводу. У Євангеліях смерть Христа супроводжується надприродними явищами, у тому числі й затемненням сонця [1: 33]. У світогляді автора „Слова” затемнення небесних світил могло пов'язуватися і з язичницькими віруваннями про це явище. Так, за відомостями праці А. Афанасьєва „Поэтические воззрения славян на природу”, затемнення сонця було ділом злих духів, котрі нападали на богів небесних і пожирали ясне світло, щоб запропастилось джерело життя [3, I: 747].

У „Повіті минулих літ” теж є згадки про затемнення сонця як знак якогось нещастя: *„Було знамення в сонці о першій годині дня. Було видно всім людям: зосталося сонця мало ... Оскільки знамення було в сонці, воно провіщало Святополкову смерть”* (Повість: 170). До того ж у цьому творі фіксуємо народні уявлення про причину такого явища: *„Перед сим же часом сонце перемінилося: не було світле, а як місяць стало, і про це невігласи говорять, що його з'їдають”* (Повість: 102); *„У сей же рік було знамення:*

сонце і стає, як місяць, про що говорять невігласи: «Сонце хтось
Повість: 175). Схожі погляди записав А. Чубинський в
Повість: 175). Схожі погляди записав А. Чубинський в
Повість: 175). Схожі погляди записав А. Чубинський в

Функціонування метафори затемнення сонця – символ
просто простежуємо й в українській літературі пізніших часових
зокрема XVII й XVIII ст.: „В ноги падаєт, тисячі даст
Щоб наступити да й ляхов бити завтра веліт
Я сенатори Польської Корони і короля дам тобі, Всі бо
І всі достатки завтра їх озьмеши собі. – В п'ятницю рано
Ляхом вигода, а нам негода: небо сонце
Бо ся прибрали, всі в шуху стали, сонце їм засвітило Ляхи; козаком,
і глядіть страшно було. (Літ. 17, „Дума козацькая о войні з
над рікою Стиром”); „Піар. Прорекоша древніє жерці, яко аще
кто бога сего, тогда, то видяще, Сонце лучи закрист. Дніпр же
Кієв, трусом низвержен, во прах обратиться. Молю вас, не
Ф. Прокопович: 299). За спостереженнями В. Кречетня та
Андріанко, поетична образність середини XVII ст. живилася з кількох
джерел – з образності церковнослов'янської (в основному
з Біблії), образності латинської, народнорозмовної, українсько-
польської, фольклорної, почерпнутої із „живого життя” [2; 9].
І як зараховує слово *сонце* до цієї групи лексичних одиниць із
значенням, що мали в поезії бароко найбільшу частотність
– це *чаща, двері, хрест, сонце, сіті, вовк, сад* [6: 9].

Ще однією особливістю образно-метафоричного вживання лексеми
сонце, починаючи з текстів княжої доби, є її використання для оспівування,
пошани князів. У „Слові о полку Ігоревім” читаємо: „Другого дня
рано кривавії зорі світ провіцають; чорнії тучі з моря ідуть, хочуть
чотири сонця, а в них трепечуть блискавки синії” (Слово: 53); „І
бояри князю: „Уже, княже, туга ум поломила; се ж бо два соколи
з отчого стола золотого.... Уже соколам крильця повтинали погані
...Темно ж бо було в третій день: два сонця померкли, обидва
стовпи погасли, а з ними молоді два місяці, Олег і Святослав,
заволоклися...” (Слово: 59); „Сонце світиться на небесах – Ігор
в Руській землі”, – дівчата співають на Дунаї...” (Слово: 69).

За спостереженнями В. Андріанової-Перетц, „у пізніших редакціях
князів... метафора „сонце” стає постійною у вживанні для їх
„світіння сонця: „Преставився благовірний князь, христолюбивий
Володимир Мономах, що просвітив Руськую землю,
промені пускаючи, і слава його розійшлася по всіх землях”
Повість: 181), а смерть князя – це захід сонця: „Нині ж,
ми вже більше не зможемо тебе побачити, уже бо сонце наше

зайшло нам, і в обиді всі ми zostалися" (Ідеться про смерть князя Мстислава, сина Ростиславового) (Повість: 325); *„Книзь же Володимир Василькович великий лежав у болісті своїй повних чотири роки. А ниш, господине, ми вже більше не зможемо тебе бачити, уже бо сонце наше зайшло для нас, і в обиді всі ми zostалися*" (Повість: 445).

Окрім метафоричного зв'язку *сонце* – князь, у текстах того часу, зокрема в „Поученні Володимира Мономаха”, простежуємо явище паралелізму *сонце* – Ісус Христос: *„А добре поводячись, не лінуйтесь же ні до чого доброго, а насамперед до церкви [ходити]. Хай не застане вас сонце на постелі, – так бо отець мій діяв блаженний і всі добрії люди достойні. Вранішню воздавши богові хвалу, і потім, коли сонце сходить, і побачивши сонце, [слід] прославити боги із радістю. Бо сказано: «Просвіти очі мої, Христе боже, ти, що дав мені сси світ твоїй прекрасній». І це: «Господи, приложи мені рік до року, щоб надалі, в гріхах своїх покаявшись, виправив и живоття свое»*" (Повість: 458). У текстах української літератури пізнішого часу метафора *сонце* – Ісус Христос постає більш виразно і послідовно.

Так, у поетичних творах одного з найяскравіших представників стилю українського бароко – Івана Величковського, творчість якого припала на середину XVII ст. і перебувала під вагомим впливом Святого Письма і загалом сакральної сфери, функціонування лексеми *сонце* пов'язане з образом Ісуса Христа в кількох аспектах. У віршах для іконописців, написаних за мотивами Євангелії, автор з-поміж інших використовує закріплену на той час метафору *сонце істини*: *„Христа алична д'Блон в пустини искушаєт, но пред солнцем исты(и)ныи тмы князь изчезаєт*" (Величк.); *„Іоан орла имат, яко возлѣтаєт к солнцу-Христу и сго божество являєт*" (Величк.). У праці В. Андріанової-Перетц йдеться про те, що епітет „праведное”, згідно з книжною традицією, додавався до метафори „сонце” тільки тоді, коли ця метафора стосувалася імені Христа [1: 29]. У „Вірші до Лазаря Барановича” І. Величковський прямо не називає Ісуса Христа, а використовує метафоричний образ: *„Он над тобою сонце правди світить, А водночас і дощ з очей його пада. Сонце зігрів, а дощ одволожеє тебе водночас*" (Величк.). Муки Ісуса Христа, його смерть – це згасле сонце, вкрите мороком: *„Лице ти, Христе, что тако язвено? солнце ли аки мраком покровено? Солнце да свѣтитъ, темность разганяєт, твоє же лице и во тмѣ сіяєт* (Величк.); *„Бдит matka, кды сын єя, Христос, спочиваєт, померкнуй солнцу ясно то луна сіяєт*" (Величк.).

Закріплення метафори *сонце* – Ісус Христос засвідчено й текстами української літератури XVIII ст., зокрема у творчості Г. Сковороди: *„О, гряди, господи Іисусе! Ей, гряду скоро, аминь... Нынѣ не обнуяєт казую: – Се господь мой пришел! Се солнце возсіяло и новая весна! Да расточатся и ижденутся со блевотинами своими душы нечестивых от предѣлов весны вѣчныя!*" (Сковорода, I, 274); *„Вдруг невидима и неустроєнна библейная*

«...принимая на себя новый вид, превращается; когда *библия маленький
 образ то да во: есть солнце ся*» (Сковорода, I: 421). Образ Бога, роздуми над
 його буття приєднані в багатьох творах Г. Сковороди, що розкриває
 сутність його світобачення, згідно з яким, на думку Ю. Шевельова, усе
 «...є в усе і всі „речі“, що їх сприймає людська свідомість, – це не що
 інше як прояви велодисущого незглибимого Бога [14: 544]. Щодо образу
 сонця то сам письменник вважав його, послуговуючись сучасною
 фігурою, архетипом: „Сонце есть архитипос, сирѣчь первоначална и
 первоначална фігура, а копїи ея и вицефігуры суть безчисленныя, всю Біблію
 представляющія. Такая фігура называлась антїтипос (прообраз, вицеобраз),
 а не божественна. Главная фігура поставленна иная. Но всѣ они, как к своему
 источнику, стекаются к сонцу» (Сковорода, II: 142). Тому відповідно
 Г. Сковорода її сам часто вживає лексему сонце з образно-метафоричним
 змістом на позначення сакральних та духовних понять. Так, **сонце, що не
 заходить** – це **царство Боже**: „*Царствіе божіе впу́ть нас. Щастіе
 в сердцѣ, сердце в любви, любовь же в законѣ вѣчнаго. Сіе есть
 непротікающее ведро и незаходящее солнце, тму сердечныя бездны
 озаряющее. Благодареніе блажен[ному] богу*» (Сковорода, I: 145);
сонце – **духовний світ людини**: „*Без бога и за морем худо, а
 у чуждому челоуѣку весь мір есть отечеством: вездѣ елу и всегда добро. Он
 добро не собирает по мѣстам, но впу́ть себе носит оноє. Оно ему
 солнцем во всѣх временах, а сокровищем во всѣх сторонах* (Сковорода,
 I: 145); **сонце** – **Божа правда, істина, благодать**: „*Господи! Се
 твои воздают тебѣ! Ты же еси веселіе и радость, мир и упокоеніе Правда
 твоя яко солнце. И се сатана помрачает!*» (Сковорода, II: 79); „*Господи
 твоеи наши! Правда твоя во свѣтѣ твоєм. Свѣт же во правдѣ твоей.
 Истина твоя в солнцѣ живет, солнце же стоит на истинѣ твоей*”
 (Сковорода, II: 81).

Поява додаткових образних компонентів у семантичній структурі
 лексеми сонце у творах Г. Сковороди передусім пов’язана з впливом текстів
 Біблії. За спостереженнями Ю. Шевельова, Г. Сковорода „знав напам’ять
 багато великих уривків Святого Письма і думав та висловлювався за
 допомогою запозичених звідти ідей та образів і висловів. ... У певному сенсі,
 всі написання Сковороди – це коментарі до текстів Святого Письма та отців
 церкви” [14: 512-513]. Цікавими є й міркування мовознавця щодо
 семантичного плану лексичних одиниць, якими послуговувався Г. Сковорода:
 „Нормальне значення слів він приймає, та разом і усуває його, додаючи
 нові й ще новіші значення, що врешті призводить до жахливого (з погляду
 мови, якою послуговуються на щодень мовці і яку фіксують словникарі)
 виріпювання цих нових значень, химерність яких найкраще було б
 порівняти з гравюрами та картинами інших сучасників Сковороди.... Так
 видний світ існує далі, хоч водночас і усувається, що відкриває перспективу
 глибини й сутнісного, тобто Бога” [14: 545]. Зроблені Ю. Шевельовим

висновки певною мірою можна пов'язати її з особливостями образно-метафоричного та символічного вживання Г. Сковородою лексеми сонце.

Метафора **праведне сонце (сонце правди, істини)**, активно вживана в текстах староукраїнської книжної мови, закріпилася й в сучасній мові і узагальненим значенням, яке, можливо, уже втратило безпосередній зв'язок із сакральним змістом, зокрема в таких сталих висловах: „Щоб ти не діждав сонечка праведного побачити!"; „Щоб ти не діждав на сонечко праведне дивитись"; „Щоб над тобою світ не світав и сонце праведне не сходити" (Номис: 194).

Як символ і знак релігійно-обрядового життя назву **Сонце Правди** фіксує В. Жайворопок у своїй праці „Знаки української етнокультури" на позначення церковного хреста, оточеного колом із саявом; його можна часто побачити на фронтонах церков [7: 566]. З посиланнями на твори Т. Шевченка дослідник подає також метафору-перифразу **Сонце Правди** для називання „Ісуса Христа, який просвіщає всіх, хто перебуває в пітьмі неусцтва й перозуму". *Може, ще раз Сонце Правди хоч кризь сон побачу* (Т. Шевченко) [7: 566].

В українських поетичних текстах ХХ ст. простежуємо особливо активне залучення лексеми сонце в процесі асоціативно-образного відтворення дійсності. Метафора **сонце – Бог** відображає або язичницьке світосприйняття, або узагальнене обожнювання сонця, в якому важко виявити чіткі зв'язки з християнською вірою. Наприклад, у поезії молодомузівців сонце постає у постаті Дажбога: „Задзвеніли повітрулі Пісню Сонцю у безкраю: «*Ой Дажбоже, всім сси слявом сили і краси!*»" (Розсин. п.: 396); „*Дажбог ясній, паче сонце, об'явився в нім і сяє*" (Розсип. п.: 382). Божественну природу сонця розкривають наступні контексти: „*Лишають квіти, дерева, сміється сонцем добрий Бог...*" (Черкас., І: 56) „*Гряде мій бог в ясній короні!.. В тумані Сонце устас*" (Черкас., І: 222); „*Дзвінокблакитного Пана нема. Єсть тільки Сонце Червоне. Йому молисься!*" (Тич., І: 318); „*Тобі молюся, сонце, боже вознегронний*" (Осьм.: 143).

Ще однією особливістю образного вживання лексеми **сонце** є формування антропоморфних метафор, засвідчених і в колядках, купальських піснях, і в художніх текстах ХХ ст. Порівняймо: „*Ясен місяць – пан господар, Красне сонце – жона його, Дрібні зірки – його дітки*" (Зак. Зозул.: 32); „*Проти Івана сонце іграю, А де ж воно почувало?.. А що ж воно вечеряло? Вечеряло варенички...*" (Зак. Зозул.: 111); „*Чи над вами зійде мати-сонце ясне і положить в рушник з хлібом щастя своє?*" (Осьм.: 63); „*Проснулось сонце і обливало рум'яне личко...*" (Антонич: 84); „*Сонце востаннє землі усміхається...*" (Черкас.: 58).

Особливого поширення набуло використання образу **сонця** для називання коханої людини (хлопця чи дівчини): „*Ой, я ж думала, що то сонечко сходить, Аж то мій милий та по садочку ходить*" (Зак. Зозул.: 296); „*Дзюню, моя зірко, Моє сонце раннє*" (Розсип. п.: 300). Таке явище закріпилося в семантичній структурі лексеми **сонце** як окремий лексико-

лексичний варіант „4. *перен.* Про те (того), хто (що) є джерелом життя, радості і т. ін. для когось” (СУМ, IX: 458-459) з посиленнями у науковій статті на творі П. Грабовського та українські ліричні пісні. Також за спостереженнями Л. Кравець, метафори з реципієнтними зонами *сонця*, *сонця*, *сонця* порі наявні в усіх поетів ХХ ст. „Спільною в метафоризації *сонця* є аналогізація з людиною, ... а також із рослинами, пристроями, освітлювальними пристроями, зброєю. ... Більшість цих метафоричних проєкцій зумовлена впливом традиції, сформованої на основі *сонця* уявлень, та підтримана зовнішньою подібністю *сонця* позитивних гештальтів” [Кравець: 285].

Метафоричний розвиток семантики слова *сонце* представлений і в інших цілій лексеми з поняттями *радість*, *надія*, *щасливе життя*, *найвища цінність*, *щось найголовніше у житті людини*, що яскраво спостерігаємо у творі О. Кобилянської: „...і одиш-одісінький погляд на його лице переконав мене, що в його душі зайшло якесь сонце” (Коб.: 248); „Учуся привикати до сонця, що в моєму житті не засяє сонце цілим багатством свого світла” (Коб.: 271); „Чи, може, о Боже великий, ... йти далі тою самою дорогою ... хочеш добитися до сонця?” (Коб.: 353); „... бажано вам вже тепер щастя, бажано вам «сонця»” (Коб.: 253).

Лексикографічне закріплення образно-метафоричних компонентів семантичної структури лексеми *сонце* в словниках, що відображають певні часові проміжки української мови, засвідчене по-різному. Так „Матеріали для словаря древнерусского языка” І. Срезневського не фіксують лексикографічної статті зі словом *сонце*, хоча в текстах того часу ця лексична одиниця засвідчена і з прямим, і з переносним значенням. „Словарь української мови” за редакцією Б. Грінченка (1907-1909) подає лексему *сонце* тільки у прямому значенні. Цікавий підхід простежуємо у праці І. Огієнка „Історико-етимологічно-семантичний словник української мови”, у якій представлено не тільки пряме значення, але ще й наведено ті контексти зі „Слова о полку Ігоревім”, у яких *сонце* вжито з образно-метафоричним змістом. Тринадцятитомний „Словник української мови” (1970-1980) та найновіші лексикографічні праці містять більш повний опис семантики названої одиниці. Проте значення, які пов’язані з сакральною сферою вживання слова *сонце* та сформувалися під впливом текстів сакрального стилю, засвідчені тільки в тих словниках, що вийшли порівняно недавно. В одностомному науковому „Словнику української мови”, що з’явився у 2012 р. під керівництвом В. Німчука та інших мовознавців, лексему *сонце* зареєстровано з таким переносним значенням: „3. *чого, перен., висок.* Те, що є джерелом, осередком чого-небудь цінного, високого. *Сонце волі; Сонце Правди* (Ісус Христос)” (СУМ-2: 1075). Воно лише частково пов’язане з тими лексико-семантичними варіантами, що фіксує одинадцятитомний „Словник української мови”, порівняймо: „4. *перен.* Про те (того), хто (що) є джерелом життя, втіхи, радості і т. ін. для когось. 5. *перен.* Те, що освітлює шлях, той, хто веде за собою (у житті, боротьбі і т. ін.)” (СУМ, IX: 458-459).

Запропонований опис образно-метафоричного вживання небесних сонця на різних часових проміжках функціонування української мови є лише частковим фрагментом, що засвідчує особливості формування та розвитку метафоричних моделей світосприйняття. Культурно-історичні умови становлення мови, світоглядні та духовно-ціннісні позиції мовців у кожному окремий проміжок часу визначають змістове (семантичне) наповнення мовних одиниць та їх синтагматичні зв'язки в мовленні.

Еволюція художніх метафор на позначення небесних світів представлена діахронічними видозмінами засобів її мовного вираження та потенційною відкритістю метафоричних моделей на синхронному рівні функціонування мови.

Література

1. Андрианова-Перетц В., *Очерки поэтического стиля Древней Руси* / В. Андрианова-Перетц, М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1947, 188 с.
2. Андрієнко Л., *Гене́за та особливості структури поетичної метафори бароко*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. Андрієнко, К., 1997, 24 с.
3. Афанасьев А., *Поэтические воззрения славян на природу*, в 3-х томах / А. Афанасьев, М.: Индрик, 1993, Т.2, 784+Ivc.
4. Гак В., *К проблеме общих семантических законов* / В. Гак // *Общее и романское языкознание*: Сб.ст., М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972., с. 144-157.
5. Гординський С., *На переломі епох. Літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади* / С. Гординський / Серія „Ad Fontes – До джерел”, Львів: Світ, 2004, 504 с.+ 32 вкл., ін.
6. Гуцуляк І., *Мовостиль українського поетичного бароко*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. Гуцуляк, Чернівці, 2005, 20 с.
7. Жайворонок В., *Знаки української етнокультури. Словник-довідник* / В. Жайворонок, К.: Довіра, 2006, 703 с.
8. Кравець Л., *Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.*: [монографія] / Лариса Кравець, К.: ВЦ „Академія”, 2012, 416 с.
9. Крекотень В., *Українська книжна поезія середини ХVІІ ст.* / В. Крекотень // izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto46.htm.
10. Маковський М., *Лингвистическая генетика: Проблемы онтогенеза слова в индоевропейских языках* / М. Маковский, М.: Наука, 1992, 189 с.
11. Огієнко І. (митрополит Іларіон), *Історія української літературної мови* / І. Огієнко, К.: Либідь, 1995, 294 с.
12. Огієнко І. (митрополит Іларіон), *Слово про Ігорів похід* / І. Огієнко / Упоряд., авт. передмови М. С. Тимошук, К.: Наша культура і наука, 2005, 316 с.
13. Чубинський П., *Мудрість віків*: (Укр. Народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського), у 2-х книгах / П. Чубинський, К.: Мистецтво, 1995, Кн. 1, 224 с.
14. Шевельов Ю., *Проломена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди* // Шевельов Ю. Вибрані праці, у 2 кн., Кн. 1. Мовознавство / Упоряд.

Перелік умовних скорочень

1. Антошич = Антошич Б.-І., *Поезії*, К.: Рад. письменник, 1988, 454 с.
2. Величк. = Іван Величковський, *Твори*, К.: Наук. думка, 1972, 169 с. // <http://litopys.org.ua/velych/vel.htm>.
3. Зок. = Зозуля. = *Закувала зозуленька*: Антологія української народної поетичної творчості / Вступна стаття, упоряд. та примітки Н. Шумади, К.: Веселка, 1998, 510 с.
4. Кобі. = Кобилянська О., *Царівна. Людина*, К.: Видав.-вироб. фірма „Котигорошко”, 1994, 360 с.
5. Літ. 17 = *Українська література XVII ст.: Синкретична писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика* / Упоряд., приміт. В. І. Кречотня, Київ: Наук. думка, 1987, 608 с. // <http://izbornyk.org.ua/ukrpoetry/anto.htm>.
6. Літ. 18 = *Українська література XVIII ст.* / за ред. В. І. Кречотня, К.: Наук. думка, 1983, 694 с.
7. Помис = *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Уклав М. Номис / Упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка, К.: Либідь, 1993, 768 с.
8. Осьм. = Осьмачка Т., *Поезії* / Упоряд. та приміт. Л. Р. Світайло. Передм. М. Т. Жулинського, К.: Рад. письменник, 1991, 252 с.
9. Повість = *Літопис руський* / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич, К.: Дніпро, 1989, XVI+591 с.
10. Розсип. п. = *Розсипані перли. Поети „Молодої Музи”*, К.: Дніпро, 1991, 710 с.
11. Сковорода = Григорій Сковорода, *Нові зібрання творів*: У 2-х т., К., 1973.
12. Слово = *Слово о полку Ігоревім* / Вступна стаття і примітки М. К. Гудзія, К.: Рад. письменник, 1955, 370 с.
13. СУМ = *Словник української мови: В 11-ти т.*, К.: Наук. думка, 1970-1980.
14. СУМ-2 = *Словник української мови* / Кер. В. В. Німчук / Відп. ред. В. В. Жайворонок, К. ВЦ „Просвіта”, 2012, 1320 с.
15. Тич. = Тичина П., *Зібрання творів у 12-ти т.*, К.: Наук. думка, 1983.
16. Черкас. = Черкасенко С., *Твори: В 2-х т.*, К.: Дніпро, 1991.